

Van schut tot schat: onderzoek naar handschriftfragmenten

BART JASKI

In één van de depots van de Universiteitsbibliotheek Utrecht in de Uithof worden de handschriften, archieven en kostbaarste oude drukken van Bijzondere Collecties bewaard. Hierin bevindt zich een groot deel van het waardevolle boekenbezit dat de Universiteit Utrecht rijk is, inclusief het topstuk uit de collectie, het negende-eeuwse Utrechts Psalterium. Het culturele en academische erfgoed wordt met zorg behandeld en onder de juiste klimatologische omstandigheden bewaard, waardoor het oude en vaak fragiele materiaal in goede conditie blijft.

De zorg waarmee moderne bibliotheken dergelijk materiaal omringen, staat nogal eens in schril contrast met hoe men er vroeger mee omging. Pakweg vijftig tot honderd jaar geleden was men in verschillende opzichten nog vrij onkundig over hoe met middeleeuwse handschriften om te gaan. Er werden toen ‘reparaties’ uitgevoerd, die onherstelbare schade aan het materiaal veroorzaakten. Bij deze ingrepen raakten nogal eens stukken oude boekband en perkamenten bindmateriaal en schutbladen los, die werden verzameld in kartonnen omslagen of dozen. Een aantal hiervan heeft rond 1885 een catalogusnummer gekregen: Hss. 1003, 1047 en 1330-4 (Middel nederlandse fragmenten). Daarna werden fragmenten verzameld in kartonnen omslagen (Hss. 3 L 12 en 8 B 24), in het restauratiearchief, in zogenaamde charterdozen (op elkaar gestapeld (afbeelding 1) of in enveloppen), of in archiefdozen, zoals de fragmenten afkomstig van de Collectie Thomaasse (de bibliotheken van de Nederlandse franciscanen en het aartsbisdom Utrecht, die de Universiteitsbibliotheek Utrecht in 1971 aankocht).

Bij de meeste fragmenten gaat het om maculatuur: schutbladen die in de middeleeuwen tussen de platten en het boekblok werden gebonden of geplakt, om zodoende het eerste en het laatste folio te vrijwaren van wrijvingen met de houten platten of de leren omslag. Voor deze schutbladen werd ruw of afgewezen perkament gebruikt, of bladen uit overbodig geworden handschriften. Dit bleef ook nog de gewoonte in gedrukte boeken in de vijftiende eeuw en zelfs later. Hierdoor zijn er veel fragmenten van handschriften ‘gerecycled’, die

anders verloren waren gegaan. In de collectie van de Universiteitsbibliotheek Utrecht gaat het alleen al om ruim duizend bladen, van kleine stukjes bindmateriaal tot verschillende bladen uit hetzelfde handschrift. Deze fragmenten kunnen losgeraakt zijn, zoals hierboven is beschreven, maar het merendeel bevindt zich nog in de handschriften en oude drukken zelf.

Lang zijn deze fragmenten het stiefkindje geweest van de zorg om en onderzoek naar handschriften. Dit is op zich niet zo verwonderlijk, de meeste aandacht gaat nu eenmaal uit naar prachtig geïllumineerde handschriften of tekstueel interessante exemplaren. Op enkele uitzonderingen na zijn de fragmenten niet gecatalogiseerd en daardoor vrijwel onzichtbaar voor onderzoekers. Vanaf 2009 is langzaam begonnen om deze situatie te verhelpen door de handschriftfragmenten op een betere manier te bewaren en ze te catalogiseren. Dit laatste wordt deels gedaan door studenten als onderdeel van een aantal cursussen. Als eerste onderzoek doen naar de inhoud, herkomst, datering en het gebruik van middeleeuwse handschriftfragmenten is uitdagend detectivewerk en het is tevens een goede manier om opgedane vaardigheden in de praktijk uit te testen. Om een indruk te geven van het onderzoek dat de laatste jaren is uitgevoerd geef ik hier een selectie van drie voorbeelden.

1. Sint Maarten, Sint Maarten...

Op Hamburgerstraat 28, waar nu Het Utrechts Archief is gevestigd, stond vroeger de Paulusabdij. Dit klooster was in 1050 gewijd en werd bevolkt door monniken die afkomstig waren van het afgelegen klooster Hohorst (Heiligenberg) nabij

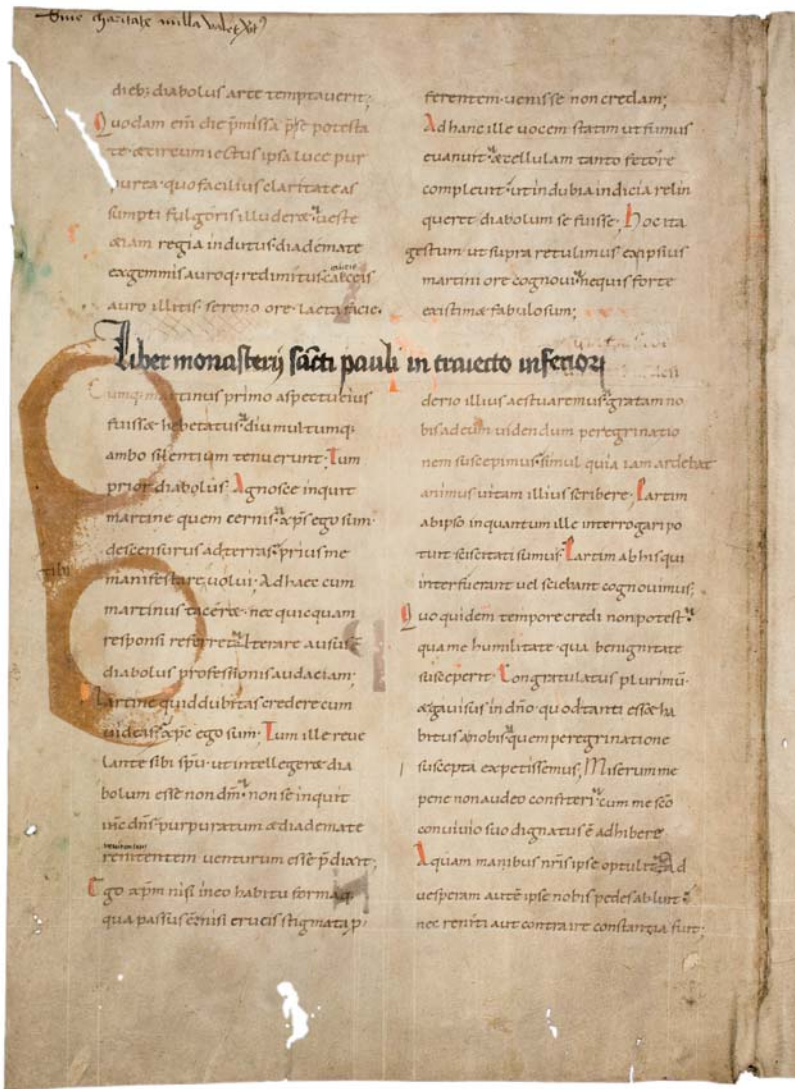
Amersfoort, dat rond 1000 door Ansfrius, de bisschop van Utrecht, was gesticht. In Utrecht floreerde de abdij, die werd bewoond door een twintigtal broeders. In de veertiende en vijftiende eeuw was er een verval van tucht en geleerdheid, totdat de gemeenschap in 1469 overging tot hervorming. Na de Reformatie werd de Paulusabdij in 1580 opgeheven en haar boekenbezit werd geconfiscieerd en opgenomen in de nieuwe stadsbibliotheek in de Sint Janskerk, de directe voorloper van de Universiteitsbibliotheek.

De Universiteitsbibliotheek Utrecht bezit ruim honderd banden uit de bibliotheek van de Paulusabdij (35 handschriften en 66 oude drukken), maar hierbij zit geen enkele waarvan we zeker weten dat die ook aldaar is geschreven. Ook twee handschriften, tegenwoordig in het bezit van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel (3226 en 8059) en een in de universiteitsbibliotheek van Glasgow (U.2.8), geven daar geen uitsluitsel over. Alleen in een handschrift in het Vaticaan (Reg. Lat. 529) vermeldt een colofon dat het in 1158 in de Paulusabdij is geschreven. Een boek uit de bibliotheek van de Paulusabdij laat zich echter gemakkelijk herkennen, omdat er in het

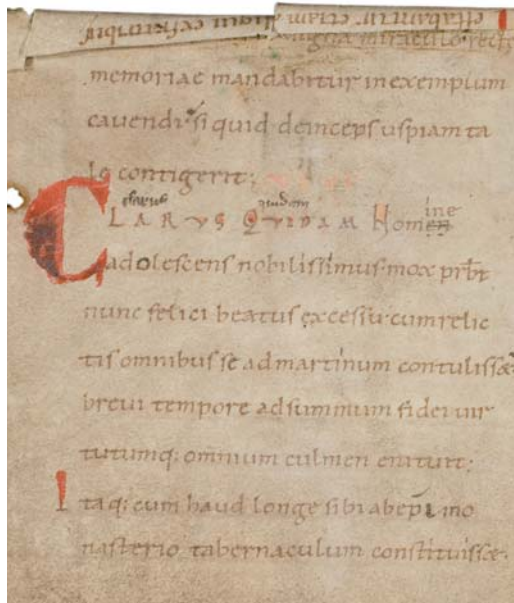
Latijn, vaak op het schutblad, wordt vermeld ‘Liber monasterii Sancti Pauli in Traiecto inferiori’ of iets dergelijks. Maar ook veel boekbanden van de abdij zijn karakteristiek, waarbij lijnpatronen en symbolen zoals het kruis tussen zon en maan, het opschrift ‘ave maria’ en een disteltak, in het leer zijn gestempeld. De Paulusabdij had waarschijnlijk een eigen boekbinderij en verondersteld mag worden, dat bij het inbinden de als schutblad hergebruikte oude handschriften ook uit de bibliotheek van de Paulusabdij afkomstig waren.

Kijken we naar de maculatuur in de banden van de Paulusabdij, dan valt op dat relatief veel geschreven is in het Karolingische schrift (ca. 800-1100) en het pregotisch (ca. 1100-1200). Gezamenlijk gaat het om bijna 150 pagina’s uit deze periode, variërend van een enkel blad geplakt op een plat tot een zestal schutbladen in één band. Uit deze vroege periode zijn er weinig handschriften bekend die in Utrecht of zelfs de Noordelijke Nederlanden vervaardigd zijn, en de maculatuur uit de Paulusabdij en andere kloosters en kapittels kan onze kennis daarover wellicht vergroten. Dit vergt wel uitgebreid onderzoek naar de fragmenten en hun herkomst, waarbij

1 ▲
Verzameling handschriftfragmenten uit Charterdoos 4.

3 ► Fragment met de Vita Martini oorspronkelijk uit E qu 219, met later toegevoegde leestekens, rubricering en transcriptie van 'clarus quidam'.

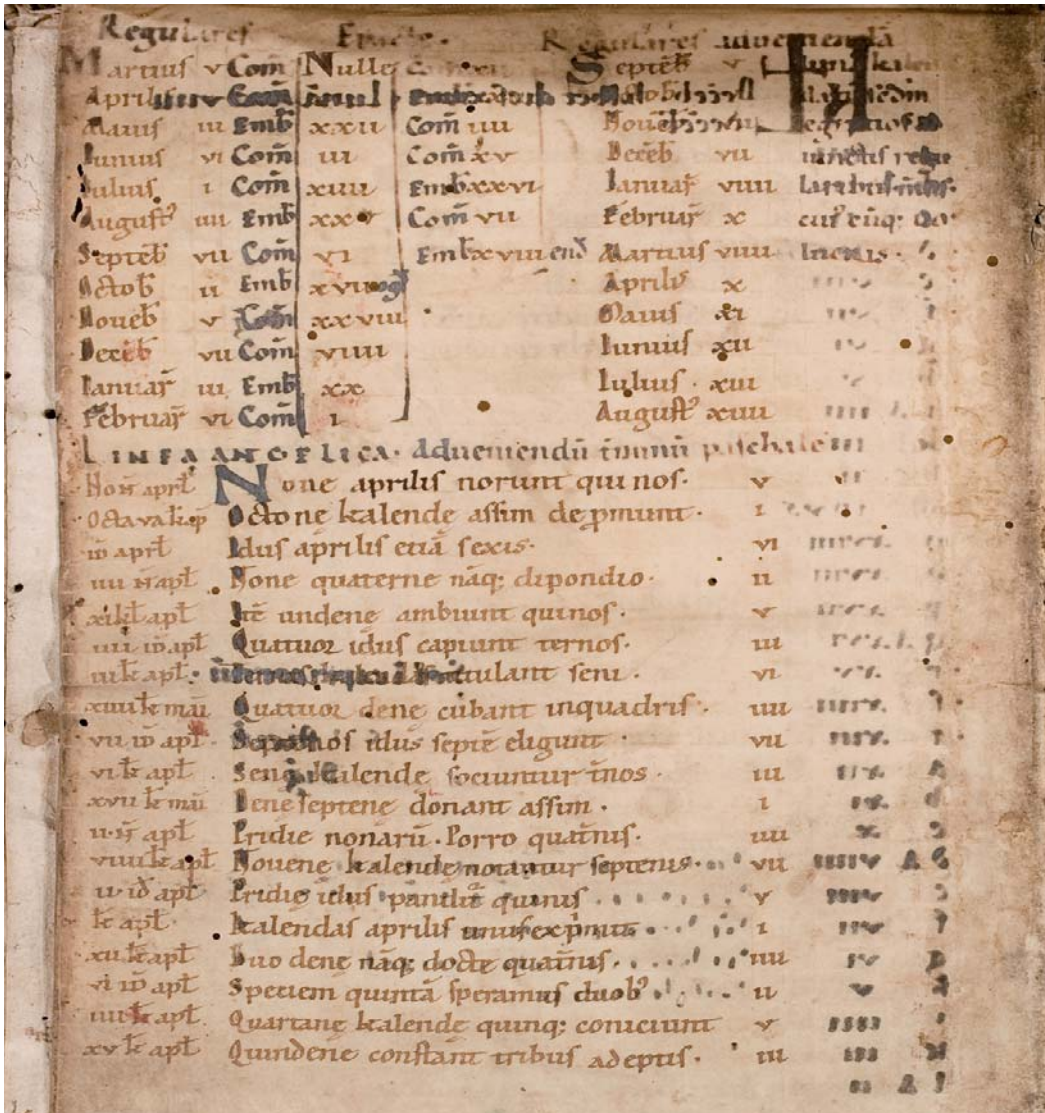

2 ► Fragment met de Vita Martini in map 3 van Hs. 1003. De afdruk van de bril bevindt zich ook in de incunabel waar het oorspronkelijk uitkomt (E fol 83). Linksboven staat geschreven in Gotisch cursief: 'Sine charitate nulla valet Christus': 'Zonder naastenliefde vermag (geloof in) Christus niets'.

onder andere rekening moet worden gehouden met boeken die een bibliotheek van elders geschenken kreeg of zelf heeft aangekocht in gebonden staat, inclusief schutbladen.

De meeste vroege Paulusabdij-fragmenten zijn liturgisch van aard, met daarbij een aantal met muzieknotatie uit de twaalfde eeuw, dat door muziekhistorici nog niet eerder is onderzocht. Het voorbeeld dat ik hier ga bespreken, betreft maculatuur uit twee boeken uit de bibliotheek van de Paulusabdij die beide in 1487 zijn gedrukt (E fol 83 en E qu 219). Ze zijn echter van verschillend formaat. De eerste heeft een deels gerestaureerde band van onduidelijke herkomst, de tweede is overduidelijk een band van de Paulusabdij.

De fragmenten uit beide banden zijn geschreven in een regelmatige Karolingische minuskel uit de tiende of elfde eeuw en vormen de resten van een oud handschrift met daarin de Vita Martini, het Leven van Martinus (oftewel Sint Maarten) van Tours, aan wie de Utrechtse Domkerk was gewijd (afbeelding 2). Het oude handschrift is lange tijd in gebruik geweest. In gotisch schrift van de veertiende of vijftiende eeuw is er een foliëring aangebracht in opzichtig rood, is rubricering toegevoegd door middel van rode strepen over de hoofdletters, zijn er leestekens ingevoegd en zijn sommige woorden tussen de regels overgeschreven in klein gotisch schrift (afbeelding 3). In de late middeleeuwen was men het Karolingische schrift niet meer gewend en waren deze hulpmiddelen nodig om de leesbaarheid te vergroten. Het handschrift met de Vita Martini heeft waarschijnlijk geruime tijd in de bibliotheek van de Paulusabdij gelegen voordat het uiteindelijk aan het einde van de vijftiende eeuw tot schutbladen werd verwerkt. Het ligt voor de hand om te veronderstellen dat het ook in de Paulusabdij zo niet Hohorst is afgeschreven, of in ieder geval in Utrecht, maar door het gebrek aan vergelijkingsmateriaal is dat lastig hard te maken. Uit deze periode zijn vooral luxueuze handschriften overgeleverd, die van elders werden geïmporteerd, zoals de Ansfriduscodex (genoemd naar de stichter van Hohorst) uit Sankt Gallen in Zwitserland (Utrecht, Museum Catharijneconvent, ABM h2). We weten echter niet of het handschrift met de Vita Martini

◀ 4
Schutblad uit THO:
Rar 3-49, met de tabel en
het gedicht.

ook luxueus was versierd of dat het meer een gebruikshandschrift was. Dergelijke handschriften zouden eerder in of nabij de Paulusabdij zijn afgeschreven. Verder onderzoek is nog nodig om hier een beter beeld over te krijgen.

2. Een heiligenkalender met Willibrord

In de late middeleeuwen genoten de commentaren op de Bijbel van Nicolaus de Lyra († 1349) een enorme populariteit. Het complete werk werd onder andere in Basel in 1498 in zes dikke banden gedrukt en vijf banden van die uitgave – het vierde deel ontbreekt – bevinden zich in de collectie Thomaasse. De banden zijn alle voorzien van één of meerdere schutbladen uit verschillende handschriften. Zo vinden we bladen van een missaal en bladen van een verzameling filosofische teksten, in beide

gevallen verspreid over drie banden. Het interessantst is echter een heiligenkalender, waarvan de eerste twee volumes van De Lyra (THO 3-49 en 3-50) ieder één bifolium als schutblad bevatten. De kalender bestaat uit de maanden februari-mei en oktober-december met daarin de feestdagen van heiligen, gevolgd door een tabel voor tijdsberekening en het gedicht *None aprilis norunt qui nos*, oorspronkelijk een compositie in De temporum ratione van de Northumbrische geleerde Beda (afbeelding 4). De centerfold van het katern met daarin de maanden juni-september ontbreekt. Het laat-Karolingische schrift met enige pregotische kenmerken duidt op een herkomst in de late elfde eeuw of vroege twaalfde. Verschillende latere handen hebben toevoegingen gemaakt aan de heiligenkalender en een gedeelte van de oorspronkelijke

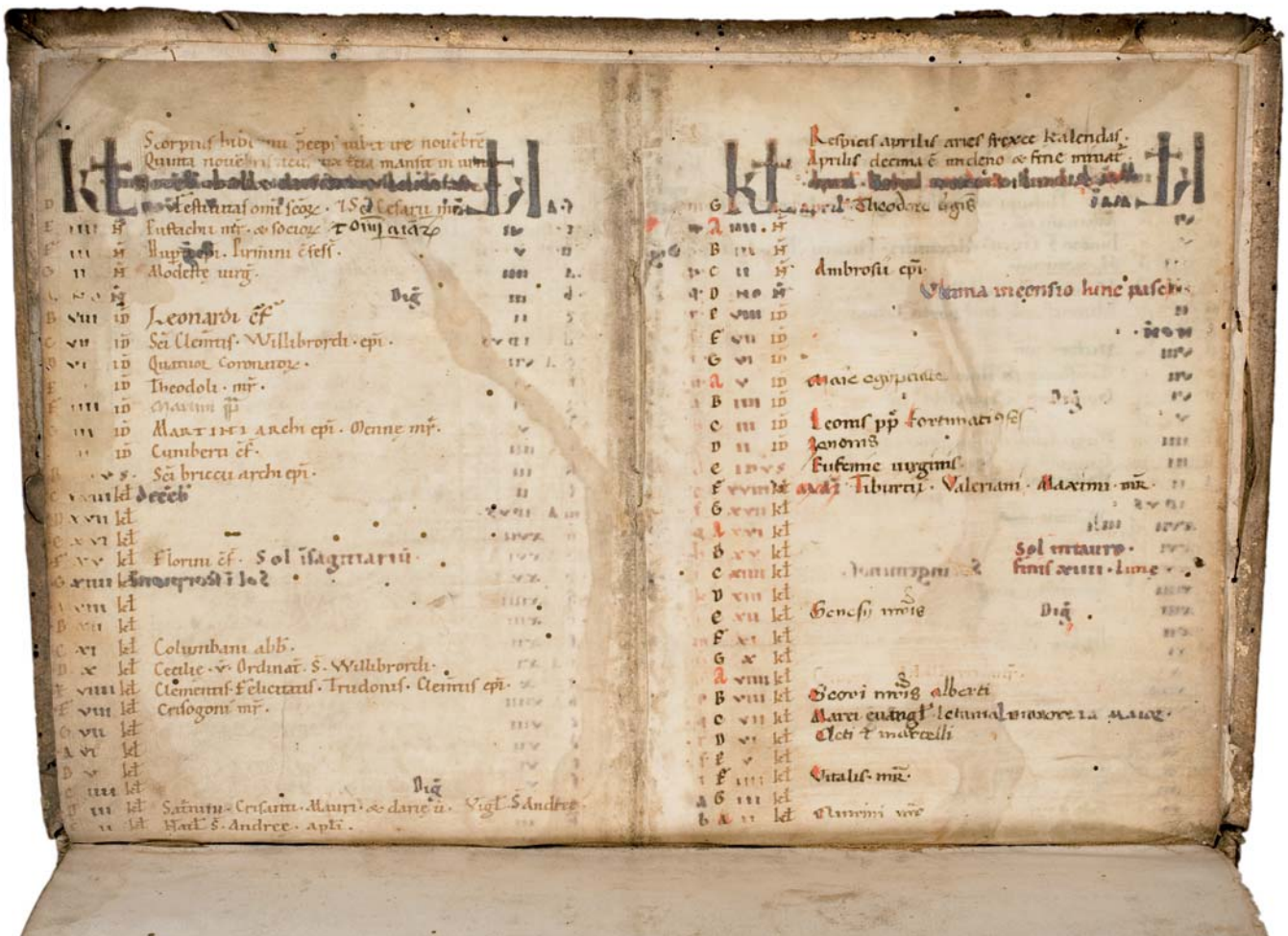
tekst is opnieuw geïnk. Het is dus vrij intensief gebruikt. Water, wormen, schimmel en inktvraat hebben alle hun sporen achtergelaten. Toch is de tekst goed leesbaar en de opgenomen heiligen wijzen duidelijk naar een herkomst in het aartsbisdom Trier. Er zijn maar twee heiligen wier naam in hoofdletters geschreven zijn: Maximinus van Trier (29 mei) en Martinus van Tours (11 november), de belangrijkste Frankische heilige. Verschillende andere heiligen die een connectie hebben met Trier, worden eveneens genoemd. Daarbij is een belangrijke plaats weggelegd voor Willibrord († 739). Zijn feestdag (7 november) en de dag waarop hij in 695 als aartsbisschop van de Friezen werd ingewijd (22 november) staan beide genoteerd (afbeelding 5). Daarnaast wordt op 19 oktober vermeld: 'Dedicatio ecclesiae Sancti Willibrordi' ('Wijding van de kerk van Sint Willibrord'). Dit kan maar op één gebeurtenis betrekking hebben: de nieuwe wijding van de abdijkerk van Willi-

brord te Echternach in Luxemburg op 19 oktober 1031. Dit was onderdeel van een poging geleid door de Maximinusabdij te Trier om de klooster-gemeenschap van Echternach nieuw leven in te blazen. Hierbij werden ook de beenderen van Willibrord naar de abdij overgebracht.

Willibrord kwam oorspronkelijk uit Northumbrië, maar had in Ierland gestudeerd alvorens hij naar de Lage Landen vertrok als missionaris. Hij stichtte een aantal kerken en kloosters, waaronder de latere Domkerk te Utrecht, die hij wijdde aan Sint Maarten, en een klooster te Echternach. In 698 was hij tevens betrokken bij de nieuwe inwijding van de Trierse abdij, inclusief de bijzetting van Maximinus' beenderen. De rollen waren in de elfde eeuw dus omgedraaid.

De onderlinge relaties tussen deze stichtingen worden in de kalender weerspiegeld. Zo worden ook de Ierse heiligen Patrick (17 maart), Columbanus (23 november) en diens volgeling Gallus (stich-

5 ▼
Schutblad uit THO:
Rar 3-50, met de maanden
november en april, waarbij
april gedeeltelijk opnieuw is
geïnk en gerubriceerd.

ter van Sankt Gallen in Zwitserland, 16 oktober) opgenomen in de kalender. Zoals al is genoemd was de Utrechtse Ansfriduscodex (ca. 950-1000), die Ansfridus aan de Domkerk schonk, in Sankt Gallen vervaardigd. Het verbroederingsboek van Sankt Gallen van omstreeks 1040 bevat een lijst met de broeders van het Utrechtse Domkapittel. Het overbrengen (*translatio*) van Willibrords beenderen op 19 oktober wordt gecommemoreerd in de heiligenkalenders in twee handschriften van het Utrechtse Mariakapittel: een kroniek en andere teksten van omstreeks 1138 (Den Haag, Museum Meermanno-Westreenianum, Hs. 10 B 17) en een collectarius uit de periode ca. 1140-60 (Universiteitsbibliotheek Utrecht, Hs. 424). De kalender past dus helemaal in dit netwerk van relaties en komt misschien wel uit Echternach. Het verder onbekende liturgische handschrift waar de heiligenkalender deel van uitmaakte kwam te zijner tijd in handen van franciscanen. Een laat-middeleeuwse hand heeft een aantal namen toegevoegd, waaronder op 4 oktober de naam van Franciscus. Het handschrift is dus enige eeuwen in gebruik geweest, totdat het overbodig werd. Fragmenten ervan eindigden daarna hun leven als schutblad.

3. Middelnederlandse mystiek

Van de bibliotheken van het Kartuizerklooster Nieuwlicht zijn bijna 150 handschriften overgeleverd in de Universiteitsbibliotheek Utrecht. Geen ervan is in het Middelnederlands geschreven, maar uit andere collecties kennen we drie handschriften uit Nieuwlicht met vertalingen van geestelijke werken uit het Latijn, en voor zover na te gaan waren deze bestemd voor lekenbroeders. Verder weten we dat in 1439 een Utrechtse kartuizer een vertaling maakte van Johannes van Dambachs *De consolatione theologiae*. Een kopie ervan bevindt zich in Hs. 1023, van de hand van een onbekende kartuizer, die het in 1470 schreef 'op dat leke lude die gheen Latijn en verstaen ende dit Duutsche boec lesen of horen willen, daer in gheleert of ghetroest moghen werden'. Twee schutbladen in Hs. 733 kunnen we ook in deze context plaatsen. Hs. 733 is een kartuizer handschrift uit Nieuwlicht, dat in 1509 opnieuw gebonden werd. Als schutbladen werden restanten uit twee verschillende handschriften gebruikt: een kloosterkroniek van Nieuwlicht (nu Charterdoos 1, nr. 5) en een Middelnederlandse tekst. De laatste is gezien de geschiedenis van het handschrift ook afkomstig uit Nieuwlicht. De twee Middelnederlandse schutbladen komen uit eenzelfde handschrift, geschreven in een

Gotische hybrida die sterk doet denken aan het schrift dat gebruikt is in Hs. 193 uit 1485, eveneens vervaardigd te Nieuwlicht. De twee bladen bevatten uitleg over bijbelpassages uit respectievelijk Genesis en Exodus. Bij de laatste tekst richt de auteur zich duidelijk tot zijn publiek, met zinsneden zoals 'Och nu siet doch [...], Du weetste oec wel [...], Wat bedudet nu [...], Dat wil ik di segghen [...], Soe spreke ik [...], Alsoe hebste nu wel ghemerket [...], Nu wil ic woert segghen [...], Wi lesen [...], Wi sellen eerlic nu singhen [...], Hoe rechte billic ende redelic is dat [...], Hebste nu deser punten voe[r] waer ghenomen so merkeste ende verstaeste wel [...]'.
 Bij uitleg van passages uit zowel Genesis als Exodus volgt de auteur de allegorische interpretatie van gebeurtenissen en personen. Zo staat Dan, Jakobs zoon bij Rachels slavin Bilha (Genesis 30), symbool voor 'ghedenkenisse der toecomender helscher pynen', en zijn broer Naftali ('Neptalim') voor diens antithese 'gedenckenisse der toecomender ewigher salicheit'. Zilpa, de slavin van Rachels jaloerse zuster Lea, baarde daarna twee andere zonen van Jakob, Gad en Aser. Gad wordt uitgelegd als 'afbreken alre sundeliker lusten', die de gedachten aan de helse pijnen die Dan vertegenwoordigt, moeten tegengaan. Aser symboliseert 'verduldicheit' om 'alle druc ende liden ende tribulacie' te dragen om zo de eeuwige zaligheid die Naftali personificeert in vervulling te doen gaan: 'Ende dan so wert hem sijn yuc of last suete, ende sijn boerden licht'.

In de centrale en latere middeleeuwen wordt deze manier van interpretatie veelvuldig gehanteerd door christelijke mystici, die met hun uitleg een weg naar spirituele verdieping en een christelijk leven wilden openen. Zo dient in het fragment over Exodus de Rode Zee die door God wordt gespleten om de Israëlieten te laten oversteken (Exodus 14) als voorbeeld van hoe een mens tussen bitterheid en zorgen door de wereld loopt. Toch moet hij blijven geloven in Gods rechtvaardigheid, 'so dat hi mit droghen voeten daer doer comen mach' (afbeelding 6). Een dergelijke bijbeluitleg is gangbaar bij mystieke schrijvers zoals Richard van Saint Victor († 1173), die bijvoorbeeld in zijn Benjamin minor over de twaalf patriarchen de zonen van Jakob eenzelfde mystieke uitleg geeft als de auteur van het Middelnederlandse fragment. Op welk werk of werken de tekst van de fragmenten teruggaat, is evenwel nog niet duidelijk. Ook het taalgebruik dient nog nader onderzocht te worden, zoals het zeldzame gebruik van het boven geciteerde

boerden in de zin van ‘last’ (vergelijk het Engelse *burden*). Verder onderzoek kan wellicht een nieuw licht werpen op de lekeninstructie te Nieuwlicht.

Tot slot

De hier kort behandelde fragmenten zijn er maar drie uit een groot aantal, waarvan een gedeelte minstens net zo interessant is. Om het geheel te ontsluiten is een inventarisatie en beschrijving noodzakelijk. Met hulp van gastmedewerker Arwen van Zanten is een begin gemaakt met het eerste, terwijl een aantal beschrijvingen zijn gemaakt door studenten van de BA-cursus *Het handgeschreven boek*, de MA-cursus *Medieval written culture* en de MA-tutorial *Handschriftfragmenten van de Paulusabdij*. Voor het maken van mijn toelichtingen heb ik dankbaar gebruik gemaakt van de beschrijvingen van Merel van de Beek, Hsin-Chi Berenst en Maartje van der Most (fragment Paulusabdij); van Irene Meekes, David Napolitano, Maaïke Rietrae en Marieke van Werven (heiligenkalender); en van Marta Bigus, Joke Brassier, Dorinne Maarschalkerweerd, Angélique Peters, Annelies Tukker en Elly Witjens (Middelnederlandse tekst). Voor de interpretaties van het materiaal zoals boven beschreven ben ik alleen verantwoordelijk. Het is de bedoeling dat geredigeerde versies van de beschrijvingen van de fragmenten door studenten

samen met de gedigitaliseerde afbeeldingen van de fragmenten via Digitale Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Utrecht zullen worden gepubliceerd. Zodoende kan iedereen kennis nemen van de vele gescheurde schatten die de bibliotheek rijk is.

Literatuur

- Breugelmans, R., (red.), *Verknijpte rijkdom: fragmenten van middeleeuwse handschriften in de Leidse universiteitsbibliotheek. Catalogus bij een tentoonstelling van 12 oktober tot 9 november 1992* (Leiden, 1992).
- Brownrigg, Linda L., en Margaret M. Smith (red.), *Interpreting and Collecting Fragments of Medieval Books* (London, 2000).
- Brunius, Jan (red.), *Medieval Book Fragments in Sweden* (Stockholm, 2005).
- Hiley, David (red.), *Die Erschließung der Quellen des mittelalterlichen liturgischen Gesangs* (Wiesbaden, 2004).
- Horst, Koert van der, et al. (red.), *Handschriften en oude drukken van de Utrechtse Universiteitsbibliotheek* (Utrecht, 1984).
- Ommundson, Åslaug, ‘From Books to Bindings – and back. Medieval Manuscript Fragments in Norway’. In: *Gazette du livre médiéval* 52-53 (2008), p. 34-44.
- Stooker, Karel, en Theo Verbij, *Collecties op orde: Middelnederlandse handschriften uit kloosters en semi-religieuze gemeenschappen in de Nederlanden*. 2 dl. (Leuven, 1997).

6 ▶

Schutblad uit Hs. 733 met
daarin de uitleg over Exodus.

ende wint daer in is. en dattet
alte selden stille staet En daer
om ist billiken gheliket der
werlt die vol bitterheiden. ende
onghesadicheden is **D**och nu
siet doch. en is dat met grote
bitterheit Daer so veel haets
ende nits. ende onuidulicheit
in is **D**u weetste oec wel dat
die kinder deser werelt. alle
gods kinder ende alle die
god willen dienen altoes be
spotten. ende begecken ende
vsnaden Ende ondulle me
nich bitter liden aen doen In
deser bitterheit. en in desen
liden. Ghelyc als doer dat
anere. moet die mensche on
bewelike gaen ende moet hem
der goetheit gods beuelen En
ist also dat hem diepte des
mezes alte seer vnedert. so sel
hi mitter roeden moyses in
dat meer slaen Die roede
moyses is een oudenckie der
helscher ewigher pinen. en
vbol ghemre oerdelelen gods.
Die also strenghe sijn dat die
gheredinghe name bliuet be
houden Als **S** Peter seut
Wanneer die mensche dat
wel ouer dencket. so sel die
mensche hem seluen waghe
ende ghenen hem ouer in dat
mere der groter bitterheit.
Ende wanneer god dat siet. so
en an hys van sinre groter
goetheit met ghelaten. hi en
deile dat meer of die zee
den mensche **S**oe dat hi

mit droghen voeten daer doer
comen mach

Wat bedudet nu. dat si
dat mere aen beiden
siden hadden. als een
muur Ende wat beduden die
ru straten

Dat wil ic di segghen **D**at
mere of die zee der
bitterheit. hebben alle
die ghene. Die die werlt vlien
willen tot beiden siden van droef
nisse. ende menigge iamer ende
liden. om ewich goet Ende want
daer om wert ghestaen mit groet
aendachte. ende eernste. daer om
is dat is meer ter rechte siden
Mer bedroefnisse. ende amte
der ewigher pinen. is dat meer
der luster hant **I**n moet die
mensche doch tusschen desen twee
bitterheit. ende sorgghen. doer
dat mere der werelt lopen
Wer so vrachte mi. wat die
ru straten beduden **S**oe spreke
ik dat si beduden. die ru rade
ons heren ihu xpi of die r ghe
bode. ende daer toe die twee
ghebode der mynen sellen boue
alle dinc. onse naeste ghelyc
ons seluen **H**ebnu nu deser.
pinten voe waer ghenomen
so merkeste en vstaeste wel.
dat god met alleen desen ghe
weest heeft Ende dat hi den
menschen met en wil laten
in sinre noot **I**n wil hem oec
ouer natuerlic helpen van
allen liden. als hi doe den volc
der ioden dede. dien hi des

